

ਪਿਛੋਕੜ :

13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1978 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕਰ ਰਹੇ 13 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਲੋਂ ਸਾਫ਼ ਬਰੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਗਵਾਹੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੇ ਬਲਦੀ 'ਤੇ ਤੇਲ ਪਾਇਆ। ਸਤਲੁਜ-ਯਮਨਾ ਲਿੰਕ ਨਹਿਰ ਦੀ ਖੁਦਵਾਈ ਲਈ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵਲੋਂ 8 ਅਪ੍ਰੈਲ 1982, ਕਪੂਰੀ ਵਿਖੇ ਉਦਘਾਟਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 4 ਅਗਸਤ 1982 ਤੋਂ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ। ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ 'ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ' ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰੋਸ ਵਿਖਾਵੇ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ।

19 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 4 ਦਸੰਬਰ, 1982 ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 'ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ' ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੋਸ-ਵਿਖਾਵੇ ਕਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ 'ਸੱਦੇ' ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਭਜਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖੇਡਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਵੀ

ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਚੰਦਨ', ਲੁਧਿਆਣਾ

ਰੋਸ-ਵਿਖਾਵਾਕਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਨਾ ਆ ਸਕੇ। ਭਜਨ ਲਾਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਤਾਦਾਰੀ ਵਿਖਾਉਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਵਰਦੀ ਪੁਲਸੀਆਂ, ਹੁੱਲੜਬਾਜ਼ਾਂ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ, ਅਵਾਰਾਗਰਦਾਂ, ਲਫੰਗਿਆਂ ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਅਨਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। 19 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਬੱਸ, ਕਾਰ, ਟਰੱਕ ਤੇ ਰੇਲ-ਗੱਡੀਆਂ ਰੋਕ-ਰੋਕ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਬੱਲੇ ਲਾਹ ਕੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੈਫ਼ ਜਨਰਲ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਅਰੋੜਾ), ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਾਬਕ ਮੁਖੀ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਪੀ. ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਰਿਆਇਤ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ ਸੀ।

ਪਾਨੀਪਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪਾਗਲ ਹੋਈਆਂ ਭੀੜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ, ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨਾਲ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ 19 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ-ਸਾੜਨ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਦਿਨ ਭਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ 'ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਕੀਮਤ'

ਤਾਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।

23 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਫ਼ੌਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਸੱਦ ਲਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫ਼ੌਜੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਫਿਰ 9 ਜਨਵਰੀ, 1983 ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਖੇ 'ਸਿੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ' ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫ਼ੌਜੀ ਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁਮ-ਹੁਮਾ ਕੇ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਅਧਿਆਪਕ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਹੋਰ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਤੇ ਉੱਚ-ਪਦਾਂ ਤੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਸਨ।

ਫਿਰਕੂ ਹਨੇਰੀ

ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਝੂਠੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਅ ਲਈ। 'ਖੇਡਾਂ' ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ 27 ਮਈ, 1982 ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਨਾਰੋਕੇ ਦੇ ਸ: ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਤਸੱਦਦ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ 9 ਜੂਨ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਲਾਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ-ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

21 ਫ਼ਰਵਰੀ, 1983 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ 35 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਮੈਂਬਰੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ (ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ) ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨਗੇ। ਉੱਧਰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ

ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦੇਣ।

27 ਫ਼ਰਵਰੀ (1983) ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਮੰਗ ਨਾ ਮੰਨੀ; ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਰੀਲੇਅ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਸਫ਼ਰ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੌਂ ਇੰਚ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੋਗਲੂਆਂ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਝਾੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ।

28 ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਮੁੱਖ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਨਚੰਦਾ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਖਾੜਕੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ (ਮਨਚੰਦਾ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 24 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਇਕ-ਮੈਂਬਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਦੇਵੇ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਜੱਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੀਆ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

27 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ; ਰੋਕਾਂ ਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲੈਣੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਰੁਖ਼ ਅਪਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਝੁਕ ਗਈ ਤੇ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਚੁੱਕ ਲਈ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ 4 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਚੱਕਾ ਜਾਮ (ਰਸਤਾ ਰੋਕਣ) ਦਾ

ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 4 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਵਰਤਣ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਵੀ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ 'ਹਿੰਦੂ ਵਿਰੋਧੀ' ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਵਲੋਂ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਖੂਨੀ ਕਾਂਡ ਰਚੇ ਗਏ। ਕੁੱਪ ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 20 ਸਿੱਖ ਹਲਾਕ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਜਬਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ-ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗਰਮ ਖ਼ਿਆਲੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਧਰ ਹਿੰਦੂ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਫ਼ਿਰਕੂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਦੁਰਗਿਆਣਾ ਮੰਦਰ, ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਦੇਵੀ ਤਲਾਬ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ। 1983 ਦੀ ਰਾਮ ਨੌਮੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸੁਰੱਕਸ਼ਾ ਸਮਿਤੀ ਵਲੋਂ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਦੋ ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜੀਆਂ।

1983 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਮਰਜ਼ੀਵੜੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 12 ਮਈ ਤੱਕ ਇਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵਧ ਗਈ।

2 ਮਈ, 1983 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੱਢੇ ਗਏ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਨੇ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਦੀਆਂ

ਤਾਰਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਫ਼ਿਰਕੂ ਹਮਲੇ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਫ਼ਿਰਕੂ ਉਬਾਲ ਹਫ਼ਤਾ-ਭਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। 5 ਮਈ ਨੂੰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸੱਜਣ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਹਲਾਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਹਟਾ ਕੇ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਫ਼ਿਰਕੂ ਪਾੜਾ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਖਾੜਕੂ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲੀ।

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਉਲਝਾਈ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਹੱਥ-ਪੱਲਾ ਨਾ ਫੜਾਇਆ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਨਸ਼ਾ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜਨਵਰੀ 1983 ਤੋਂ ਫ਼ਰਵਰੀ 1984 ਤੱਕ ਤਿੰਨ-ਧਿਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਦਸ ਦੌਰ ਹੋਏ। ਮਈ 1984 ਤੱਕ 9 ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ। 24 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 26 ਮਈ ਤੱਕ 6 ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਤੇ ਰਵੀਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਸਭ ਬੇ-ਸਿੱਟਾ।

ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਲੋਂ ਕਥਿਤ ਖਾੜਕੂਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅਤਿ ਨੀਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ; ਜਿਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਕਤਰ ਕਰਨਾ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਤੁੰਨਣਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਗੀਦ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਧੱਕਣਾ, ਗਰਮ ਸਲਾਖਾਂ ਨਾਲ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲੂਹ ਸੁੱਟਣਾ, ਚੀਰਾ ਦੇ ਕੇ ਲੂਣ ਤੇ ਮਿਰਚ ਭਰਨੀਆਂ, ਜੰਮੂਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੁੰ ਖਿੱਚਣਾ ਆਦਿ। ਹਰਿਆਣੇ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ

ਕੀਤੇ ਯਤਨਾਂ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨੂੰਨੀ, ਹਤਿਆਰੇ, ਦਰਿਦੇ ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਰਕਾਰੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ 21 ਅਗਸਤ, 1983 ਨੂੰ 'ਕੰਮ ਰੋਕੋ' ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਨੱਪ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। 5 ਅਕਤੂਬਰ, 1983 ਨੂੰ ਢਿਲਵਾਂ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਦੇ ਨੇੜੇ 6 ਹਿੰਦੂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਬੱਸ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਕਰ ਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰਾਜ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

8 ਫ਼ਰਵਰੀ, 1984 ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਬੰਦ' ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਕੜਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। 14 ਫ਼ਰਵਰੀ, 1984 ਤੋਂ 20 ਫ਼ਰਵਰੀ ਤੱਕ 'ਪੰਜਾਬ ਬੰਦ ਸਪਤਾਰ' ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। 19 ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਪਾਨੀਪਤ ਤੇ ਯਮੁਨਾ ਨਗਰ ਵਿਖੇ 9 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਿੰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜੇ ਗਏ।

27 ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25(2) ਸਾੜੀ ਗਈ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਨਾਲ ਰਲਗਭ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ-ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਹਾਦ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ।

19 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 5 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ 'ਗੜਬੜ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ' ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਰਡਰ ਸਕਿਊਰਿਟੀ

ਫੋਰਸ ਅਤੇ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਧਾੜਾਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੁਆਲੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਲਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਰਸਦ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਟਰੱਕਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਨ ਲਈ 15 ਅਤੇ 16 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਨੀਮ ਫ਼ੌਜੀ ਦਲਾਂ ਨੇ 'ਛੁਪੇ ਖਾੜਕੂਆਂ' ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਪਾਠੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਫ਼ਤਾ ਭਰ ਘੇਰਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਲਾਕ ਹੋ ਗਏ।

12 ਮਈ ਨੂੰ ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਰਮੇਸ਼ ਚੰਦਰ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਖਾੜਕੂਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

26 ਮਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਆਖ਼ਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹੋਣੀ ਜਲਦੀ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ 30 ਮਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬੀ. ਡੀ. ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਣੀ ਰੋਕੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਐਸਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟਾਂ ਨੂੰ ਬਟੋਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ (ਤੀਜਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ)

ਮਈ 1984 ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪੱਛਮੀ ਕਮਾਨ ਦੀ ਆਹਲਾ ਦਰਜਾ ਤੋਪਖ਼ਾਨਾ ਡਵੀਜ਼ਨ 30 ਮਈ ਨੂੰ ਹੀ ਸੜਕ ਰਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਸਮੁੰਦਰੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਉੱਤਮ ਗੋਤਾਖੋਰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਾਏ ਗਏ। ਨੀਮ ਫ਼ੌਜੀ ਦਲਾਂ, ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ਼, ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ., ਆਈ. ਟੀ. ਬੀ. ਪੀ. ਆਦਿ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਉੱਪਰ ਪੱਕੇ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾਉਣੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਹਮਲੇ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਗਵਾਈ ਪੱਛਮੀ ਕਮਾਨ ਦੇ ਜਨਰਲ ਆਫੀਸਰ ਕਮਾਂਡਿੰਗ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਕੇ. ਸੁੰਦਰਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਪੱਛਮੀ ਕਮਾਨ ਦੇ ਹੀ ਚੀਫ਼ ਆਫ਼ ਸਟਾਫ਼ ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੰਚਾਲਕ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ 'ਮੋਨੇ ਸਿੱਖ' ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਜਨਰਲ ਦਿਆਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬਣੇ। ਫ਼ੌਜ ਵਲੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ 'ਬਲੂ ਸਟਾਰ ਅਪ੍ਰੇਸ਼ਨ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਾੜਕੂਆਂ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਣਾ ਸੀ।

ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

1 ਜੂਨ : ਨੀਮ ਫ਼ੌਜੀ ਦਲਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਦੁਪਹਿਰ 12.00 ਵਜੇ ਤੋਂ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ 11 ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਉਸ

ਸ਼ਾਮ 36 ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ 9.00 ਵਜੇ 32 ਘੰਟੇ ਲਈ ਕਰਫਿਊ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

2 ਜੂਨ : ਜਨਰਲ ਦਿਆਲ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬਣੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹਿਆ।

ਰਾਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਖਤਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੇਲ ਤੇ ਸੜਕੀ ਆਵਾਜਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਾਕੀ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਡਾਕ-ਤਾਰ ਤੇ ਦੂਰ-ਸੰਚਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੌਜ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਨੂੰ ਸੀਲ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਭਨਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਕਰੜੀ ਸੈਂਸਰਸ਼ਿਪ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਥੇਦਾਰ ਟੌਹੜਾ ਤੁਰੰਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ 70,000 ਸੈਨਿਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।

3 ਜੂਨ : ਇਸ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸਨ; 500 ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਵੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਮੁੜ 36 ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਜਨਰਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸੀ। ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ 300 ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਇਕ ਉੱਚੀ

ਇਮਾਰਤ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਟਰੋਲ-ਰੂਮ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ।

4 ਜੂਨ : ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪੋਣੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਜਦ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਫੌਜੀ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਅੱਗ ਉਗਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਅੱਗੋਂ-ਅੱਗੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਲੀਕ ਪਾਉਂਦੇ ਚਾਨਣੀ ਗੋਲੇ (ਟਰੇਸਰ ਬੁਲਿਟ) ਤੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਰ. ਸੀ. ਐਲ. ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਅੰਦਰ ਲਾਂਬੂ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਦੀ ਰਹੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਟੈਂਕੀ ਵਿਚ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਮਘਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜਨਰੇਟਰ ਨਕਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ।

5 ਜੂਨ : 5 ਜੂਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਫੌਜਾਂ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਟੈਂਪਲ ਵਿਊ ਹੋਟਲ, ਬ੍ਰਹਮ ਬੂਟਾ ਅਖਾੜਾ ਅਤੇ ਪਰਿਕਰਮਾ ਦੀ ਘੰਟਾ ਘਰ ਵਾਲੀ ਬਾਹੀ ਉਤੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ 13 ਵਿਜੇਤਾ ਟੈਂਕ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਉਡਾਣਾਂ ਭਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੀ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡੋਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ

15,000 ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 150 (ਡੇਢ ਸੌ) ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਕਮਾਂਡੋ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਕਰਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਵੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਮੁੱਖ ਦੁਆਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਰਹੀ। ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਜਗ-ਜਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਟੈਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਬਖ਼ਤਰਬੰਦ ਗੱਡੀ (Armoured Personnel Carrier) SKOT OT64 ਪਰਿਕਰਮਾ ਅੰਦਰ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਾਕਟ ਲਾਂਚਰ ਦਾਗ ਕੇ ਨਕਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

5 ਜੂਨ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ (6 ਜੂਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਸਮੇਂ) ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਲਈ ਛੇ-ਸੱਤ ਵਿਜੇਤਾ ਟੈਂਕ ਸਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆ ਗਏ। ਜਦ ਪਹਿਲਾ ਟੈਂਕ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ (ਸਮਾਧ) ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਧਸ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਦੂਜਾ ਟੈਂਕ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਕਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਟੈਂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ (ਸਰਚ ਲਾਈਟਾਂ) ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਵੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਨਾ ਰੁਕੀ। ਫਿਰ ਅੱਥਰੂ ਗੈਸ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਗੋਲੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ

ਸੀ. ਐਸ. ਨਾ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਗੈਸ (ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤਣੀ ਮਨ੍ਹਾਂ ਹੈ) ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਰ ਚਾਲ ਨੂੰ ਪਛਾੜਦਿਆਂ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ। ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਟੈਂਕਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ 'ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਗੋਲੇ ਵਰਸਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਢਾਂਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮਘਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਨੇ ਖੰਡਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਘਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਣਾਂ ਮੂੰਹੀਂ ਬਾਰੂਦ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਕਮਾਂਡੋਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅੰਦਰ ਵਧਣ ਦੀਆਂ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਵਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਕਤਲਗਾਹ ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਫ਼ੌਜ 50 ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ।

ਜਨਰਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਂਟੀ-ਟੈਂਕ ਰਾਕਟ ਪ੍ਰੋਪੈਲਡ ਗੈਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਟੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਟੈਂਕਾਂ ਅੱਗੇ ਲੱਗੀ ਆਰ. ਪੀ. ਸੀ. ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗੋਲੇ ਟੈਂਕਾਂ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਕੱਟਣ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਬਰੱਸਟ ਵੱਜ ਗਿਆ। ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆਂ

ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਤਹਿਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੁਆਸ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਬਚ ਕੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚਲਾ ਜਾਵੇ।

ਸਵੇਰੇ 9.30 (6 ਜੂਨ) ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ 30-32 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਮੇਤ ਤਹਿਖ਼ਾਨੇ 'ਚੋਂ ਉੱਪਰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ, ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧੇ। ਉਹ ਏ. ਕੇ. 47 ਰਾਈਫਲ ਨਾਲ ਫਾਇਰਿੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਉਤਰਦਿਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਬਰੱਸਟ ਵੱਜਾ ਤੇ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। 'ਸੇਵਕ ਕੀ ਓੜਕਿ ਨਿਬਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ॥'

7 ਜੂਨ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਚ ਲਗਪਗ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਫ਼ੌਜ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ, ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ, ਸਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਆਦਿ ਨੂੰ

ਬਿਆਨਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 'ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ' ਆਦਿਕ ਖਿਤਾਬ ਵਾਪਿਸ ਕੀਤੇ, ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ, ਉੱਚੇ ਪਦਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤਿਆਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹ (ਬਿਹਾਰ), ਗੰਗਾ ਨਗਰ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ।

ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ 'ਚੋਂ ਬਣੀ ਖਾੜਕੂ ਜਥੇਬੰਦੀ 'ਬੱਬਰ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਨੇ ਵੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ 1978 ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨੇ 1980 ਵਿਚ ਸੱਤ ਫਾਊਂਡਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਘੇ ਮੈਂਬਰ 'ਸਾਕੇ' ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੂਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ 13 ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੀ ਅੱਖੀਂ ਘੱਟਾ ਪਾ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ 9 ਅਗਸਤ, ਸੰਨ 1992 ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

[ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੀ ਨਵੀਂ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਗਾਥਾ' (1469-2000) ਵਿਚੋਂ]

ਕਣਕ ਭੇਜਣ ਦੀ ਅਪੀਲ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ.) ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਦੇਣ ਲਈ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਭੋਰ ਸੈਦਾਂ (ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ), ਬਰੇਲੀ, ਯੂ. ਪੀ., ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆਂ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਫੁਲ ਟਾਈਮ ਕਾਲਜ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਵਿਖੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੰਗਰ ਆਪ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਭੇਜੀ ਕਣਕ ਤੇ ਹੋਰ ਰਸਦਾਂ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲਜ ਵਿਖੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਕਣਕ ਤੇ ਹੋਰ ਰਸਦਾਂ ਭੇਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ਜੀ।

—ਸੰਪਾਦਕ